

**ВЕСЕЛИНА АНТОНОВА, ДЕТЕЛИНА КАМЕНОВА. ДЕМОНТАЖ.
ЕДНА БАЛКАНСКА ИСТОРИЯ ОТ КРАЯ НА ХХ ВЕК.
Русе, „Авангард принт“, 2008. 249 с.**

Тази книга е един сполучлив опит да се напише началната история на протестите в Русе през 1987 г., които бележат края на социализма в България. Те стават известни във връзка с филма на Юрий Жиров „Дишай“, чиято премиера през март 1988 г. в Дома на киното в София дава тласък на създаване на първата опозиционна в България организация „Обществен комитет за екологична защита на Русе“ (ОКЕЗР). Историята на тази организация е изследвана от Искра Баева („Из историята на българското дисидентство – Общественият комитет за екологична защита на Русе и

властта“. – В: И. Баева. България и Източна Европа. С., 2001, 221–243), а материалите във връзка с разправата с нейните именити членове са публикувани от фондация „Д-р Желю Желев“ („Русенският комитет“. Документален сборник. С., 2002). Зад кадър остават истинските пионери на протестите срещу властта, хората от Русе – жертви на обгазяването, чиито действия предизвикват софийската интелигенция да реагира и да даде израз на първото недоволство от режима. Още тук се вижда голямото противоречие, обяснило и възникването на тази книга – и в политиката, и в историята остават забелязани делата, които са се случили в София, в седалището на централната власт. Това, което най-често се забравя е ролята на хората в провинцията, действали вън от непосредствения обхват на властта. Същото може да се твърди и за книгите – работите на колегите от провинцията много рядко достигат до столичната публика, дори и до професионално ангажираната с изследване на българското минало. А от такива книги може да се научи много за това как се случват нещата, как и защо те влизат или не влизат в националния исторически разказ.

Книгата „Демонтаж“ е интересна и с друго – тя не само възстановява историята на обгазяванията на град Русе, самоорганизацията на русенци, тръгнала от решимостта на шест съвсем обикновени жени от „Паркстрой“–Русе да се протестира срещу тази екологична за града катастрофа, подкрепени и от местни журналисти, и от столичната интелигенция. Тя включва и много документи – всъщност, всичките достъпни на авторките материали от кореспондентите на БНР в Русе, които така и не получават разгласа тогава, както и от документацията на МВР. Заедно с това авторките са направили интервюта с почти всички местни фактори за и против протеста, както и с част от членовете на ОКЕЗР, които са публикувани изцяло. Редакторската намеса е само с оглед центриране на онази част от всички спомени, която засяга обгазяването, организирането на протеста и на събитията, свързани с него. Така тази книга е успешна и с прилагане на oral-history – метода на събиране на информация, за което основна заслуга има журналистката Детелина Каменова, както и със съвсем адекватно и почтено използване на тази информация в историческия разказ от историка Веселина Антонова.

В предговора си авторките признават, че книгата е направена след успешния им документален филм „Шест жени“, награден с Голямата награда в раздел „Телевизия“ на фестивала „Осмата муза“ през 2006 г. Натрупали много материал от интервюта, те решават да задълбочат своето изследване не само на мотивите на тези шест русенки да организират на 28 септември 1987 г. протест срещу отравянето на техния град пред Партийния дом – цитаделата на властта. Стремят се да проучат проблема с историята на обгазяването, с последиците от това обгазяване, с реакциите на властта.

Така материалът в книгата е организиран в две условно очертани части – историческо изследване на протеста „Русенският вик срещу хлора“ (с. 9–90) и публикуване на документи под надслов „Телекси с гриф „За служебно ползване“ (с. 90–138), както и интервюта и спомени. Те са групирани с оглед ролята на хората: „Организаторите“, „Партийният секретар“, „Журналистите“, „Художниците“, „Участниците“, „Фотографът“, „Индивидуалистът“, „Първият секретар“, „Лекарят“, „Учредителите на ОКЕЗР“ (с. 139–229). Документалната част завършва с „Календар на отровните вдишвания“ (с. 229–249). Накрая е дадено резюме на английски език.

В историческата част В. Антонова възстановява добросъвестно – на основа на документи, интервюта и исторически изследвания, историята на строителството на завода за хлор и хлорни продукти в Гюргево по мегаломанския замисъл на Елена

Чаушеску да създаде край Дунав „долина на голямата химия“; за неговата безогледна експлоатация – работи 10–12 пъти над капацитета си; за обгазяванията на Русе, които започват още от 1981 г. и се увеличават след пускането му в пълна експлоатация през 1984 г., като най-голям е техният брой през 1987 г. – 128 с 8,5 пъти над пределно допустимата концентрация. Нараства и заболяемостта на русенци, особено сред децата, като тя е 2 пъти повече през 1986–1987 г. спрямо годините, когато изригванията са били под пределно допустимата концентрация. За тази картина е известно Министерството на околната среда, дори през 1984 г. в Русе е монтирана френска апаратура за денонощни измервания, но тези данни и досега са секретни. В. Антонова проучва, че по различни канали – чрез профсъюзите, чрез лектории в селата, чрез опити да се стигне до централните СМИ като телевизионното предаване-отдушник „Всяка неделя“, включително и по моряци – до Радио „Свободна Европа“ през 1984–1986 г. русенци алармират за обгазяването си и за източника на това – румънският хлорен завод. Но няма никаква реакция на властта. Нещо повече, авторката събира свидетелства, че и МВР–Русе, и журналисти от централните медии, включително и русенският депутат Дончо Каракачанов също пишат и алармират за екологичната заплаха над Русе отново без никакъв резултат. Българо-румънските отношения се оказват по-важни за властта. Русенци се чувстват обречени и това ражда самоорганизацията им и протестите им срещу безхаберното на властта. А то е фрапантно, когато не се прекратява връзването на червени връзка на пионерите на открито – на 23 септември 1987 г. Тогава се стеле задушлива миризма от Гюргево, която предизвиква припадъци на децата, кара ги да си свалят връзките и да ги използват като противогази.

Това ражда гнева на шест жени – технически ръководители на 4 от 6-те района по изграждане и поддържане на зелената система в Русе: Цонка Букурова, Вяра Георгиева, Дора Бобева, Стефка Монова и на техни помощник-технически ръководители – Евгения Желева и Албена Велкова. Те са майки, приятелки и колежки, имат си взаимно доверие и търсят начини да изразят своя протест открито. Те не само пишат позиви и лозунги срещу обгазяването, но решават да организират и открит митинг, така че властите да не могат да затварят повече очи пред проблема. Те организират други русенци чрез каналите, които имат – връзки с всички предприятия, които често „доброволно“ дават трудодни за озеленяване, посвещават и своята партийна секретарка, използват авторитета на профсъюзите. Така се стига до първата демонстрация в Русе на 28 септември 1987 г., която е последвана от още три, най-голямата и грандиозна е на 4 февруари 1988 г., когато в града е на посещение Гриша Филопов, член на ПБ и секретар на ЦК на БКП. Тези жени се оказват първите, които решават открито да протестират и така слагат началото на истинското гражданско общество в България. Тях русенци припознават за лидери и вече само при тях се стичат когато става дума за протест.

В. Антонова – на база на спомени, документи и исторически изследвания – увлекателно навързва събитията в Русе от гледна точка на организаторките на протест, действията на русенските власти, обсъжданията в ПБ и решенията, които се вземат на съвместни срещи на най-високо равнище с румънските власти. Тя показва и появата на софийската интелигенция в лицето на сценаристите Георги Аврамов и Виолет Цеков и на режисьора Юрий Жиров от студия „Екран“ на БНТ, които снимат уникалните кадри на демонстрациите и решават официално да направят филм за проблемите в Русе. Антонова отбелязва и плахите реакции на столичните вестници

(в. „Стършел“ и в. „Литературен фронт“), за да се стигне до прожекцията на филма на Жиров и организирането на ОКЕЗР както и последвалите действия на столичната интелигенция и централната власт вече не само по повод екологията в дунавския град, а като начало на политическо противопоставяне. Такива събития са прочитане на обръщение от актьора Петър Слабаков за създаване на Комитета по време на спектакъла „Балкански синдром“, отказът за регистриране в съда на този комитет, репресията към членовете му, до създаване на независимото движение „Екогласност“ – Русе на 28 ноември 1989 г.

Цялото повествование на авторката съвсем убедително води към извода, който тя внушава със заглавието и на книгата, и с подзаглавието на последния параграф от историческата част. А той е, че именно в Русе, по повод обгазяването се ражда гражданското общество в България, което ще доведе до демонтажа на социалистическата власт и системата. Именно такъв лозунг по повод искане за спиране на румънския завод се издига от русенци.

На втори план, без да е изведена категорично, остава другата сюжетна нишка – за връзката между спонтанния гняв на русенци и общополитическите процеси в страната. Тя е разгърната като фактология, подробно допълнена и за събитията до 1992 г., в „Календар за отровните вдишвания“. В този смисъл Календарът е органична част от книгата, защото отразява, наред с развитието на екологичното движение в Русе и в столицата, неговите връзки с румънските природозащитници и действията на властта за спиране на завода.

В канавата на историческия разказ Антонова, в стремежа си за обективност и скрупулозност, влита и трета сюжетна нишка, която чака по-нататъшно развитие и анализ – това е връзката между бунта на русенци и перестройката като разрешена опозиционност. Само така може да се обясни защо русенки все пак се решават на своя героизъм именно през 1987 г. и 1988 г., макар че в своите интервюта след 20 години те се чудят защо толкова много са търпели и защо в крайна сметка са намерили много съмишленици и сред началниците си, и сред обществеността в града и в столицата. Нещо повече, само така може да се обясни например изказването на Албена Велкова: „Беше много страшно. Бяхме се наредили всички от „Паркстрой“ [...] И видяхме как хората се присламчват [...] Изобщо не ни беше страх от милицията. Имаше идея да се направи нещо ново, не се страхувахме дори и от ръководството си“ (с. 163). Много други подобни постъпки, мисли, спомени и настроения, намерили израз в интервютата, могат да бъдат обяснени именно с тази разрешена гласност.

Тази сюжетна нишка може да обясни и факта, че след като събират материал за своя филм „Дишай“, чиито кадри са снимани с много хитрост, авторите (сценаристи и режисьор) представят сценария си и намират подкрепа от ръководството на студия „Екран“, и „съгласувано с ръководството на Комитета за телевизия и радио получават разрешение да започнат работа“ (с. 41).

Пропуск в книгата е липсата на гледната точка на централната власт, на хората, от които в крайна сметка зависи съдбата на Русе и спиране на обгазяванията. Това вероятно се дължи на факта, че тя е представена в споменатото изследване на И. Баева, но все пак, за да се постигне по-голяма пълнота и книгата наистина да представя всички гледни точки, този пропуск би трябвало да се запълни при едно следващо издание.

Не мога да се въздържа и да не поставя под съмнение и подзаглавието на книгата: „Една балканска история от края на XX век“. То ми се струва най-голямата несполу-

ка на авторките, защото не отразява нито съдържанието на книгата, нито патоса ѝ и отправя неизкушения читател в съвсем друга посока. Книгата всъщност е посветена на една европейска по същество история, случила се в България и Русе в края на XX в., когато гражданите са се осъзнали като граждани, самоорганизирали са се в защита на своите интереси, използвали са възможностите на системата и на политическия момент, независимо че после тази тяхна инициатива се загубва в множество подобни и много по-политизирани прояви на съпротива и несъгласие с режима, които довеждат до неговия крах.

Независимо от това обаче книгата на В. Антонова и Д. Каменова е изключително полезна с насъбрания и анализиран материал по повод един бунт в дунавския град в края на социализма в България. Тя е чудесен пример за регионално изследване с националнозначима проблематика, добра основа за всяко по-нататъшно проучване на историята на края на социализма и прехода към демокрация.

Илияна Марчева